

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

กระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพธิภณต์เตาโบราณบ้านบัวเป็นการศึกษาพัฒนาการการจัดการพิพธิภณต์เตาโบราณบ้านบัว ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง ทำให้เห็นแนวทางการจัดการที่ทำให้เกิดปัญหา การจัดการพิพธิภณต์ทำให้เกิดภาวะวิกฤติซึ่งส่งผลต่อความเป็นชุมชน กล่าวคือ ความสัมพันธ์ในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ขาดการมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรม แต่ชุมชนได้เผชิญวิกฤติดังกล่าว โดยมีปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาได้อย่างไร รวมถึงกระบวนการฟื้นฟูความสามารถชุมชนที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนสามารถจัดการพิพธิภณต์ได้อย่างไรและปัจจัยใดที่เกี่ยวข้องในกระบวนการฟื้นฟูความสามารถชุมชนในการจัดการพิพธิภณต์ ดังนั้นในบทนี้ผู้ศึกษาจึงได้เสนอแนวคิดหลักที่มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและการวิเคราะห์แนวคิดที่เกี่ยวข้องเพื่อให้เห็นถึงความเชื่อมโยงในการจัดการพิพธิภณต์เพื่อให้เกิดการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชน โดยนำเสนอแนวคิดหลัก 3 แนวคิด คือ

1. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม
3. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน ความเป็นชุมชน และการพัฒนาชุมชน
3. แนวคิดโบราณคดีชุมชนและการจัดการพิพธิภณต์
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการกระบวนการเสริมสร้างความสามารถชุมชน การจัดการ

ทรัพยากรวัฒนธรรมในประเทศไทย

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ความหมายของวัฒนธรรม

เสรี พงศ์พิศ (2534, น. 69) อ้างความหมาย วัฒนธรรม จากการประชุมสภาของสหประชาชาติที่ว่าด้วยนโยบายวัฒนธรรมที่เม็กซิโกในปี ค.ศ.1982 ว่า วัฒนธรรม หมายถึงองค์ประกอบทั้งชุดของสังคมหรือกลุ่มทางสังคม อันได้แก่ องค์ประกอบทางจิตวิญญาณ ทางวัตถุทางความคิด และทางอารมณ์ วัฒนธรรมมิได้หมายถึงแต่เพียงศิลปะและอักษร หากแต่รวมถึงวิถีแห่งชีวิตแบบต่าง ๆ สิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ระบบคุณค่า ประเพณี และความเชื่อ

กาญจนา แก้วเทพ (2538, น. 23-27) เสนอว่า วัฒนธรรมชุมชนเป็นสิ่งที่คนในชุมชนสร้างขึ้น และเป็นสิ่งที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ได้แก่ เทคโนโลยีการเกษตร การหุงหาอาหาร การสร้างบ้าน เครื่องนุ่งห่ม การคมนาคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ คน พระเจ้า ความตาย การหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งอธิบายได้จากสัญลักษณ์ พิธีกรรม คัมภีร์ เป็นต้น และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ได้แก่ การศึกษา การถ่ายทอดคุณค่า สื่อ ภาษา ฯลฯ ซึ่งทั้ง 3 ส่วนนี้เป็นวัฒนธรรมส่วนที่มองเห็น ขณะที่วัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น ได้แก่ คุณค่าต่าง ๆ ขบวนการสอบ ขบวนการผลิต ระบบเศรษฐกิจ การตัดสินใจ การใช้อำนาจ เป็นต้น จะเป็นตัวกำหนดส่วนที่มองเห็น

วัฒนธรรม เป็นวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่อยู่ร่วมกันอย่างพึ่งพิงอิงอาศัยกัน เพื่อให้เกิดอยู่ ร่วมมือกันอย่างปกติสุขและยาวนาน ลักษณะพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรม 6 ประการ ได้แก่ (สายันต์ ไพรัชญกิจ, 2550, น. 2-3)

1. วัฒนธรรมเป็นความคิดร่วม (share ideas)
2. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เรียนรู้ (culture is learned)
3. วัฒนธรรมมีพื้นฐานมาจากการใช้สัญลักษณ์ (symbols)
4. วัฒนธรรมเป็นองค์รวมของความรู้และภูมิปัญญาในการตอบสนองความต้องการ

พื้นฐาน

5. วัฒนธรรม คือ กระบวนการที่มนุษย์กำหนดนิยามความหมายให้กับชีวิตและสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวผ่านสถาบันต่าง ๆ

6. วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ไม่หยุดนิ่ง มีการเปลี่ยนแปลงปรับตัวตลอดเวลา

โดยวัฒนธรรมชุมชนโบราณ มีฐานคิดและฐานปฏิบัติที่สำคัญ 4 ประการ (ยุค ศรีอาริยะ, 2548, น. 122) สรุปได้คือ

1. ความรัก และความเอื้ออาทรต่อกัน
2. การเคารพภักดีธรรมชาติ เรียนรู้กฎแห่งธรรมชาติ
3. การสืบทอดรักษาวัฒนธรรมที่ดีงาม อย่างเช่น การนับถือผู้อาวุโส หรือการกตัญญูรู้คุณต่อผู้ให้กำเนิด และการคิดถึงส่วนรวมก่อนส่วนตัว วัฒนธรรมที่ดีงามเหล่านี้ถือว่าเป็นประเพณีของชุมชนที่ต้องสืบทอดรักษาจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง
4. การใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย สงบ และสันติสุข

นอกจากนี้ ศรีศักร วัลลิโภดม (2551, น. 16) ให้ความเห็นว่าการที่จะเข้าใจวิถีชีวิตของมนุษย์หรือที่เรียกอีกอย่างว่า วัฒนธรรม นั้นต้องดูจากกระบวนการปรับตัวของมนุษย์เข้ากับสภาพแวดล้อม ศักยภาพและกระบวนการปรับตัวเองกับสภาพแวดล้อมนั้น ทำให้เกิดรูปแบบทางวัฒนธรรมแตกต่างกันไปจากท้องถิ่นอื่นที่มีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติแตกต่างกันออกไป

ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงเห็นว่า วัฒนธรรม เป็นผลของการสั่งสมสิ่งสร้างสรรค์และภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาของสังคม และหมายรวมถึงชีวิตความเป็นอยู่ทั้งหมดของสังคม ทั้งจิตใจของคน ค่านิยม ระบบคุณค่าทางจิตใจ คุณธรรม แนวความคิด ลักษณะความสัมพันธ์ของมนุษย์ ประสพการณ์ ความรู้ ความสามารถ ภูมิปัญญาที่ช่วยให้มนุษย์อยู่รอดและเจริญสืบต่อมาได้

ความหมาย และความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรม

พิสิษฐ์ เจริญวงศ์ (2542, น. 13-14) อธิบายว่า ทรัพยากรวัฒนธรรม (cultural resources) นั้นมีทั้งของในอดีต เป็นมรดก (heritages) และของที่เรารสร้างขึ้นมาใหม่ (creations) มีความหมายรวมทั้งที่เป็น วัฒนธรรมทางวัตถุ (material culture) ในรูปของวัตถุ (objects) สิ่งก่อสร้าง (structures) สถานที่/แหล่ง (site) และภูมิทัศน์ (landscapes) และวัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่ (living culture) หรือวัฒนธรรมที่แสดงออก (expressive culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะ วรรณคดี ประเพณีบอกเล่า และภาษา ฯลฯ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่าวัฒนธรรมมีคุณลักษณะที่เป็น อินทรีย์ (organic) และสามารถวิวัฒน์ (evolving) ไปได้เรื่อย ๆ

สายันต์ ไพเราะญจิตร (2550, น. 13-14, 16, 28-32) ได้กำหนดความหมายและขอบเขตของทรัพยากรวัฒนธรรม: cultural resources ว่าหมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่จับต้องมองเห็นได้ (tangible forms) และที่เป็นความหมาย (meaning) ความรู้/ภูมิปัญญา (knowledge/wisdom) ความเชื่อ (beliefs) กฎระเบียบแบบแผนเพื่อการปฏิบัติ (rules/regulations) จินตภาพ (imaginations) ความรู้สึกนึกคิด (feeling) ศิลปะการแสดงออก (expressive behaviors) ที่ไม่สามารถจับต้องหรือสัมผัสทางกายภาพได้ (intangible forms) ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบันประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมรดกตกทอดมาจากอดีต (heritages) และสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่ (creations/vital cultural resources) เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนและสังคม ในชุมชนทั่ว ๆ ไปมีทรัพยากร

วัฒนธรรมประเภทหลัก ๆ ทั้งชนิดที่เป็นมรดก และทรัพยากรวัฒนธรรมร่วมสมัยที่สร้างสรรค์และพัฒนาขึ้นใหม่สามารถพบเห็นและศึกษาได้ในปัจจุบัน 3 กลุ่ม ประกอบด้วย

1. ทรัพยากรทางโบราณคดี (archaeological resources)
2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น (homegrown/indigenous wisdom) และ
3. ศิลปวัฒนธรรมหรือทรัพยากรวัฒนธรรมที่แสดงออก (express culture) ได้แก่ ศิลปะ (arts) วรรณกรรม (writings) ดนตรี (music) การละเล่น (plays) การแสดง (performances) ปรัมปราคติ (myths) นิทาน (tales) ขนบธรรมเนียม (customs) ประเพณี (traditions) ความเชื่อ (beliefs) พิธีกรรมตามความเชื่อ (rites) ฯลฯ

ทรัพยากรวัฒนธรรมมีปรากฏอยู่ในทุก ๆ ท้องถิ่น ทุกสถานที่ที่เคยมีคนอาศัยอยู่และในทุกสถานที่ที่มีคนอยู่อาศัยหรือใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน แต่ส่วนใหญ่ไม่ได้มีทรัพยากรวัฒนธรรมของสมัยใดสมัยหนึ่งเพียงสมัยเดียว หากแต่เป็นมรดก (Heritages) และของใหม่ร่วมสมัยยังใช้ประโยชน์ (creations/vital resource) อยู่ด้วยกัน

ทรัพยากรทางโบราณคดี (archaeological resources) เป็นทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทจับต้องได้ (tangible cultural resources) ในกลุ่มที่เรียกว่า มรดก (Heritages) ในที่นี้หมายถึง สถานที่ สิ่งก่อสร้าง รวมทั้งวัตถุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และวัฒนธรรมในอดีตทุกยุคทุกสมัย และเป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการให้เป็นคุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของคนสมัยปัจจุบัน ซึ่งได้แก่ แหล่งโบราณคดี โบราณสถาน และวัตถุโบราณ หรือโบราณวัตถุ ในชุมชนบ้านบัวก็ได้ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งถือเป็นมรดก ที่ทำให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองในอดีต โดย ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล (อ้างถึงใน สายันต์ ไพเราะญจิตร, 2548, น. 19) กล่าวไว้ว่าทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทโบราณสถานและโบราณวัตถุ มีคุณค่า ความสำคัญ และคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติและท้องถิ่นต่าง ๆ ดังนี้

1. ช่วยสอบสวนเรื่องราวทางด้านประวัติศาสตร์ให้แน่นอนยิ่งขึ้นทั้งนี้เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์นั้นย่อมต้องอาศัยเอกสารเป็นสำคัญ เอกสารต่าง ๆ บางชิ้นอาจเขียนขึ้นจากความทรงจำที่เล่าสืบต่อกันลงมาเป็นเวลานาน ทำให้อาจมีการผิดพลาดจากความเป็นจริงหรือเขียนขึ้นด้วยความลำเอียงด้วยเหตุนี้การใช้โบราณวัตถุสถานซึ่งเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นขณะนั้นเข้าช่วยสอบสวนเอกสารจึงอาจทำให้ทราบถึงความเป็นจริงในประวัติศาสตร์ขึ้นได้

2. ทำให้ประชาชนในชาติเกิดความรักชาติ เนื่องจากการที่เราได้ไปเห็นโบราณวัตถุสถานที่สวยงามหรือใหญ่โตย่อมทำให้เราอดนึกไม่ได้ว่าบรรพบุรุษของเรามีความสามารถสร้างสิ่งทั้งดงามเช่นนั้นได้ จึงเป็นหน้าที่ของเราที่จะต้องทำนุบำรุงสงวนรักษาสิ่งนั้นไว้ให้คงอยู่ต่อไปตลอดกาล หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง การรักษาโบราณวัตถุสถานไว้ย่อมเป็นการช่วยรักษาอิสรภาพของ

ชาติไว้ให้มั่นคง การที่ดินแดนของเราแสดงให้เห็นว่าเป็นที่ตั้งของวัฒนธรรมอันสูงส่งมาแต่โบราณกาลก็เป็นการช่วยให้เราเกิดความรักหวงแหนพยายามรักษาดินแดนนี้ไว้ให้เป็นของเราตลอดไปจนตราบถึงสมัยลูกหลาน

ทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชนบ้านบัวจึงมีความสำคัญที่จะสร้างให้คนในชุมชนเกิดสำนึกท้องถิ่นร่วมกัน และสามารถจัดการให้เกิดประโยชน์ โดยสร้างให้คนเกิดการเรียนรู้ การมีส่วนร่วม และการพึ่งตนเองของชุมชน โดยมีพื้นฐานในเรื่องของความสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชนได้ต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน ความเป็นชุมชนและ การพัฒนาชุมชน

ชุมชน และความเป็นชุมชน

ประเวศ วะสี (2541, น. 35-37) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกันด้วย คำว่า ชุมชนใช้กับกลุ่มคนขนาดเล็ก ไม่กี่คนไปจนถึงกลุ่มขนาดใหญ่ หรือทั้งโลก ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนหรือความเป็นชุมชน ทำให้มีศักยภาพสูงมาก เพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน นั่นคือ ความรัก มีการกระทำ และมีการเรียนรู้ร่วมกัน จึงมีข้อพิจารณาคุณลักษณะของความเป็นชุมชน ดังนี้

1. วัตถุประสงค์ร่วมกัน
2. ความเอื้ออาทรกัน
3. มีการกระทำร่วมกัน
4. มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ

ชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมที่มีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลรอบไปจากครอบครัว ซึ่งจะต้องประกอบด้วยลักษณะดังนี้ (พัฒน์ บุญยรัตพันธุ์, 2549, น. 76)

1. มีกลุ่มบุคคล
2. ครอบคลุมอาณาเขตบริเวณหนึ่ง
3. มีสภาพความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน ซึ่งสามารถมองเห็นได้จากมารยาท ประเพณี

ธรรมเนียม และแบบแผนในการดำเนินชีวิต

4. มีผลประโยชน์และความสะดวกสบายร่วมกัน

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543, น. 42) กล่าวถึงชุมชนไว้ว่า ความเป็นชุมชนมิได้มีเพียงหน่วยเดียวหากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ต่าง ๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันอยู่ การสร้างใหม่ของความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการตอบโต้ของคนในชุมชนหรือสังคม และเป็นที่ช่วยให้ผู้คนยกระดับความรู้ ความสามารถ การรับรู้ และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดจากการรวมตัวกันผ่านการสานความสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544, น. 124) สรุปจากมุมมองของผู้รู้ท้องถิ่น ชี้ให้เห็นชัดเจนว่า ความเป็นชุมชนเกี่ยวข้องกับอุดมการณ์อำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งมีทั้งความกลมกลืนและความขัดแย้ง เปลี่ยนแปลงได้และสามารถผลิตซ้ำและผลิตใหม่ได้ ไม่ใช่เป็นอุดมคติและไม่ใช่เป็นเรื่องของหน่วยที่ติดกับพื้นที่อย่างตายตัว แต่ปรากฏอยู่ในหน่วยที่มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน จนถึงเครือข่ายที่กว้างขวางซึ่งอาจจะซ้อนกันอยู่ได้ ขณะเดียวกัน ความเป็นชุมชนก็ไม่ใช่หน่วยอิสระที่อยู่โดดเดี่ยว หากดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก ทั้งรัฐและตลาด ด้วยเหตุนี้เอง ความเป็นชุมชน จึงเป็นเรื่องของการพึ่งตนเอง เท่า ๆ กับการพึ่งพา และเป็นเรื่องของการขัดแย้งและการปรับตัว

จากที่มีผู้ให้นิยามความหมายของชุมชนและความเป็นชุมชนที่แตกต่างหลากหลายตามความรู้และประสบการณ์ของผู้ที่ให้นิยาม ผู้ศึกษาเห็นว่าส่วนสำคัญร่วมกันของนิยามความหมายของชุมชนหรือความเป็นชุมชนนั้น คือ เรื่องของระบบความสัมพันธ์ ทั้งระหว่างคนกับธรรมชาติกายภาพ คนกับคน คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ซึ่งก่อให้เกิดการจัดการเพื่อทำให้ชุมชนดำรงความเป็นชุมชนอยู่ได้อย่างสมดุลบนพื้นฐานของความรู้สึกร่วม มีความเอื้ออาทรระหว่างกัน ทำให้ชุมชนดำเนินไปได้อย่างเป็นปกติสุข

การพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนมีมาช้านานตั้งแต่มนุษย์เริ่มอยู่รวมตัวกัน แต่ศาสตร์ของการพัฒนาชุมชนเริ่มขึ้นในภายหลัง ซึ่งผู้ศึกษามองว่าการพัฒนาชุมชนนั้นมีความสำคัญโดยเฉพาะในฐานะนักพัฒนาชุมชนต้องยึดถือ ปรัชญาอันเป็นมูลฐานของงานพัฒนาชุมชน โดย สนธยา พลศรี (2545, น. 43) และ พัฒน์ บุญรัตพันธุ์ (2549, น. 1-2) สามารถสรุปได้ ดังนี้

1. บุคคลแต่ละคนมีความสำคัญ ถึงแม้บุคคลจะมีความแตกต่างกัน แต่ทุกคนมีสิทธิที่พึงได้รับความยุติธรรม มีเสรีภาพในการกำหนดวิถีการดำรงชีวิตตามความต้องการของตน โดยไม่ถูกบีบบังคับจากบุคคลอื่น และอยู่อย่างมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง

2. มนุษย์ทุกคนมีพลังในเรื่องความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำ และความคิดใหม่ ๆ ทั้งที่เปิดเผยและแฝงเร้น ศักยภาพและพลังความสามารถเหล่านี้สามารถเจริญเติบโตและนำออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคลและชุมชนเป็นอย่างมากหากได้รับการพัฒนา

3. บุคคลแต่ละคนถ้าหากมีโอกาสแล้ว มีความสามารถที่จะเรียนรู้ในการพัฒนา ศักยภาพ หรือพลังความสามารถของตน โดยเปลี่ยนแปลง ความคิด ความเชื่อ และสามารถพัฒนาขีดความสามารถให้มีความรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นได้ สามารถพัฒนาได้ด้วยวิธีการให้การศึกษา และการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน จึงมีความเชื่อมั่นในศักยภาพหรือพลังความสามารถของคนที่สามารถพัฒนาตนเองได้หากมีโอกาส ในการพัฒนาชุมชนจึงควรเป็นไปเพื่อการพัฒนาบุคคลให้มีความคิดและความสามารถด้วยสร้างโอกาสให้คนได้เข้ามามีส่วนร่วม เกิดกระบวนการเรียนรู้ และเกิดการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม เพื่อที่จะได้แสดงศักยภาพและความสามารถออกมาในใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน

การพัฒนาวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดการพัฒนาทางเลือกที่ต่อต้านการพัฒนากระแสหลัก โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาบนฐานวิถีวัฒนธรรมและทรัพยากร เป็นการพัฒนาให้เกิดความเป็นวัฒนธรรมหรือเกิดประโยชน์ต่อคนในชุมชน โดยเสรี พงศ์พิศ (2549) กล่าวว่า การพัฒนาต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชนต้องรื้อฟื้นคุณค่าดั้งเดิมที่ชุมชนมีมาประยุกต์สร้างสรรค์ทางเลือกขึ้นมาใหม่ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบัน ไม่ใช่การถอยหลังไปสู่สังคมเก่าในอดีต ซึ่งเป็นไปไม่ได้ ต้องสร้างแบบแผนการผลิตและแบบแผนการดำรงชีวิตขึ้นมาใหม่ภายใต้คุณค่าที่ดั้งเดิม ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534, น. 172-183) ได้สรุปสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนออกเป็น 4 แนว จากความคิดของปัญญาชนที่เป็นผู้นำทางความคิดตั้งแต่ในช่วงแรก ได้แก่

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคนและแก่ชุมชนที่มีความผสมกลมกลืน และวัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุดซึ่งจะใช้เป็นประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตน

2. การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมสองกระแส คือ วัฒนธรรมชาวบ้าน และวัฒนธรรมทุนนิยม โดยวัฒนธรรมของชาวบ้านมีความเป็นอิสระ เนื่องจากผูกพันอยู่กับความเป็นชุมชนหรือหมู่บ้านที่เป็นรูปแบบสังคมที่มีความคงทนยืนนาน จึงเสนอให้เปลี่ยนแนวทางในการพัฒนาไปเป็น

การพึ่งตนเองอย่างในอดีต และเสนอบทบาทของชนชั้นกลางในการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวบ้าน นำทรัพยากรจากสังคมเมืองไปให้กับชนบทมากขึ้น และคัดค้านการบีบบังคับของรัฐต่อหมู่บ้าน

3. เน้นลักษณะคุณค่าทางจริยธรรมของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เป็นอิสระ และยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบันในสถาบันหมู่บ้าน มากกว่าการเสนอให้ต่อต้านวัฒนธรรมของรัฐและระบบทุนนิยม การพัฒนา คือ การสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนอันดีงาม และการพึ่งตนเองที่เคยมีมาแต่ในอดีตแต่กำลังสูญเสียไป

4. เน้นการต่อต้านกระแสการพัฒนาของรัฐและส่งเสริมชุมชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานศาสนาธรรม

นอกจากนี้ เสน่ห์ จามริก (2543, น. 221) ยังกล่าวถึง ความหนักแน่นและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจะเป็นรากฐานของชุมชนให้เข้มแข็งในขณะที่สังคมไทยกำลังย่างเข้าสู่ยุคของการพัฒนาประชาธิปไตย ปัญหาความสัมฤทธิ์ผลของแนววัฒนธรรมชุมชน ย่อมจะมีความหมายสำคัญยิ่งต่อปัญหาความเป็นไปได้ที่ประชาธิปไตยจะพัฒนาจากด้านรูปแบบไปสู่ด้านเนื้อหา นั่นก็คือ การปกครองตนเองของชุมชนท้องถิ่นจากรากฐานของวัฒนธรรมชุมชน

จากพื้นฐานความเชื่อมั่นในศักยภาพหรือพลังความสามารถของคนที่สามารถพัฒนาตนเองได้หากได้รับโอกาส ทำให้ผู้ศึกษามองว่า การพัฒนาชุมชนนั้นเป็นการพัฒนาที่เป็นการจัดการด้วยการสร้างโอกาสให้คนได้เข้ามามีส่วนร่วม เกิดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาบุคคลเพื่อที่จะได้แสดงศักยภาพและความสามารถออกมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน และเป็นการพัฒนาที่สอดคล้องกับพื้นฐานวัฒนธรรมที่มีอยู่ โดยเชื่อว่าจะสามารถสร้างให้เกิดพลังในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนได้ ดังนั้น เป้าหมายของการพัฒนาจึงอยู่ที่ การพัฒนาคน และพัฒนาความเป็นชุมชน

การเสริมสร้างพลังชุมชน

การเสริมสร้างพลังชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ กำลังเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาชุมชนในประเทศไทยและประเทศที่ประสบปัญหาเช่นเดียวกับประเทศไทย สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (United Nations Development Programme: UNDP) สรุป ความมุ่งหมายเชิงยุทธศาสตร์ของการเสริมสร้างพลังชุมชนในประเทศไทย มี 3 ประการด้วยกัน คือ (UNDP, 2546, น. 32, อ้างถึงใน สายันต์ ไพเราะญจิตร, 2552, น. 193-194)

1. การเสริมสร้างพลังชุมชนเพื่อแก้ปัญหาด้วยตนเอง เป็นการสร้างรากฐานเพื่อให้เกิดภาวะพึ่งตนเองขึ้นมาใหม่ เป็นขั้นตอนที่สำคัญในลำดับแรก ซึ่งมีได้หมายความว่าชุมชนจะต้องถอนตัวออกจากระบบสังคมโดยรวม หรือจะต้องทำเองใช้เองทั้งหมด หากแต่การลดการพึ่งพิงพึ่งพาทั้งความรู้ ความคิด เงินทุน เทคโนโลยีที่เป็นกลไกลดรอนพลังอำนาจของชุมชนลงให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เป็นการรื้อฟื้นความเชื่อมั่นในศักยภาพและความสามารถของตนเองจนเกิดการเรียนรู้ สามารถนำความรู้มาใช้ และสามารถประยุกต์ความรู้ให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อย่างเหมาะสม

2. การเสริมสร้างพลังชุมชนเพื่อต่อรองและร่วมมือกับรัฐ ชุมชนใช้การเจรจาต่อรองกับรัฐ และกลุ่มอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอื่น ๆ เพื่อให้เกิดการยอมรับ ได้มาซึ่งทรัพยากร และได้รับความร่วมมือ ซึ่งการเจรจาต่อรองจะประสบความสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อชุมชนสร้างทุนทางสังคมภายในชุมชนของตนเองได้ หรือมีการขยายเครือข่ายความร่วมมือออกไปสู่ชุมชนอื่น ๆ ที่ประสบชะตากรรมเดียวกันให้เป็นพันธมิตรในการจัดการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

3. การเสริมสร้างพลังชุมชนและเครือข่ายเพื่อต่อรองและพิทักษ์สิทธิชุมชน แรงกดดันทางสังคมจากภายนอกชุมชนเป็นอุปสรรคที่คอยจำกัดขีดความสามารถในการดำรงวิถีการทำมาหากินและการใช้ชีวิตอย่างอิสระของชุมชน ดังนั้น ชุมชนจึงต้องเรียนรู้วิธีการเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ เพื่อก้าวข้ามอุปสรรคดังกล่าว นอกจากนี้ชุมชนยังต้องเรียนรู้ว่าจำเป็นต้องได้รับการหนุนช่วยจากกลไกพันธมิตรเพื่อสร้างน้ำหนักจากเสียงชุมชนให้สามารถขยายพื้นที่ทางสังคม ให้ได้รับการยอมรับออกไปในวงกว้างรวมทั้งพยายามเปลี่ยนแปลงตนเองให้พ้นจากสภาวะไร้อำนาจอันเนื่องมาจากการเป็นชนกลุ่มน้อย หรือกลุ่มด้อยโอกาสในสังคม ชุมชนอาศัยพึ่งพาประโยชน์จากประชาสังคมที่กำลังเติบโตขึ้นในประเทศไทย โดยเชื่อมโยงเข้ากับองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการที่เข้าใจปัญหา ตลอดจนสื่อมวลชนที่มีคุณภาพ ทั้งนี้ชุมชนจะต้องเรียนรู้ทักษะใหม่ ๆ และมีความคิดสร้างสรรค์ในการประยุกต์ใช้และนำเสนอองค์ความรู้และวัฒนธรรมของชุมชนต่อสังคมภายนอก เพื่อสร้างความเข้าใจ และให้เกิดการยอมรับในสังคมวงกว้าง ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนสามารถประกาศให้สาธารณชนได้รับรู้ถึงสิทธิของตนในการดำรงชีวิตตามแบบแผนที่ชุมชนต้องการ และสิทธิในการพัฒนา

นอกจากนี้ พระมหาอภัย มูลสาร (2552, น. 70) ยังกล่าวถึงการเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชนว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงกัน ได้แก่ การแก้ไขปัญหา การตัดสินใจ การพัฒนาทักษะของคน และการพัฒนาศักยภาพในการวางแผนและนำแผนไปปฏิบัติ เป็นการพัฒนาที่พยายามจะเปลี่ยนแปลงแนวความคิดทัศนคติและพฤติกรรมของประชาชนในชุมชนให้ดีขึ้นกว่าเดิม โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมร่วมกันในชุมชน เริ่มตั้งแต่กระบวนการเรียนรู้

ร่วมกัน กระบวนการกลุ่มเพื่อเสริมสร้างพลังในชุมชน ทั้งนี้ เพื่อให้คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความรักความผูกพันต่อชุมชนของตน ดังนั้น เป้าหมายของการพัฒนาชุมชนจึงมุ่งไปที่การพัฒนาคน โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการมีส่วนร่วม และกระบวนการกลุ่มเป็นสำคัญ

สำหรับการศึกษาการฟื้นฟูความสามารถชุมชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมของชุมชน เป็นการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของชุมชนบ้านบัวที่ส่งผลทำให้ชุมชนขาดพลัง ขาดความเชื่อมั่นในการจัดการปัญหา และส่งผลต่อความสัมพันธ์ในชุมชน ทำให้ต้องมีการรื้อฟื้นความเชื่อมั่นของชุมชน โดยใช้กระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑสถานโบราณบ้านบัว ซึ่งถือเป็นการเสริมสร้างพลังชุมชนที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสามารถของคนและชุมชนในเรื่องความคิด ความรู้ ทักษะ ทักษะ ทักษะ และพัฒนาขีดความสามารถในการเผชิญปัญหา และกำหนดทิศทางการพัฒนาด้วยชุมชนเอง

แนวคิดเกี่ยวกับโบราณคดีชุมชนและการจัดการพิพิธภัณฑสถาน

โบราณคดีชุมชน

โบราณคดีตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป เป็นวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาอดีตผ่านหลักฐานที่หลงเหลืออยู่ เพื่อให้ทราบถึงประวัติ ความเป็นมาของวัฒนธรรมของกลุ่มคน การเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม ความรู้ ภูมิปัญญา วิธีการดำรงชีวิต ของบุคคลในอดีต เพื่อนำมาเป็นบทเรียนในปัจจุบันและอนาคต ซึ่งวิธีการทางโบราณคดีที่ผ่านมานั้นเป็นการดำเนินงานจากผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะในการจัดการ ชาวบ้านในชุมชนไม่ได้สัมพันธ์กับแหล่งโบราณคดีที่มีในชุมชนของตน ทำให้ไม่เห็นคุณค่าในการอนุรักษ์ทำให้เกิดปัญหาและหน่วยงานรัฐที่มีหน้าที่ดูแลก็ไม่สามารถทำได้อย่างทั่วถึง ดังนั้น จึงเกิดแนวคิดโบราณคดีชุมชน ที่เป็นแบบแผนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมใหม่ที่ผสานงานโบราณคดีเข้ากับการพัฒนาชุมชน เพื่อให้ชุมชนสามารถดูแลทรัพยากรโบราณคดีในท้องถิ่นของตนเองได้ และเกิดการพัฒนาคนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการโบราณคดีชุมชน

โดยกระบวนการโบราณคดีชุมชน ได้นำเอาปรัชญา หลักการ วิธีการพัฒนาจากทฤษฎีทางการพัฒนาหลัก ๆ 3 ทฤษฎีมาสังเคราะห์แล้วสร้างเป็นชุดแนวคิดอำนวยการวิจัยและพัฒนาโบราณคดีชุมชน ได้แก่ (สายนต์ ไพเราะจิตต์, 2550, น. 201, 206)

1. แนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช
2. ทฤษฎีการพัฒนาชุมชน และ
3. แนวคิดการพัฒนาวัฒนธรรมชุมชน

โดยเป็นวิธีการปฏิบัติในการจัดการที่มุ่งส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน (Participation enhancement) การเสริมสร้างพลังความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและพัฒนาชุมชน (Community empowering) ด้วยการศึกษาทบทวนวัฒนธรรมชุมชนของตนเอง (self-study/research) ส่งเสริมการพึ่งตนเองในทุก ๆ มิติ ผ่านกระบวนการศึกษาวิจัยทางโบราณคดีทั้งในระดับชาติโบราณคดี-ประวัติศาสตร์ของชุมชน และการจัดการพิพิธภัณฑ์ชุมชนในลักษณะต่าง ๆ (community museum management)

กระบวนการโบราณคดีชุมชนจึงเป็นกระบวนการพัฒนาค้น ทั้งผู้ที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่น และผู้ที่มีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ และเป็นการพัฒนาทรัพยากรวัฒนธรรมไปพร้อม ๆ กัน กล่าวคือ ผลสำเร็จและผลได้ของการจัดการก่อให้เกิดความเข้มแข็งต่อทั้งคน ความเป็นชุมชน และทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรมดำรงอยู่อย่างเป็นคุณประโยชน์ยาวนานที่สุดเท่าที่ควรจะเป็น คือ ได้ทั้งคนและความเป็นชุมชน ที่หมายถึงความรักความเมตตา ความปรารถนาดี มุ่งเจริญต่อกัน และได้ทั้ง ของ หรือทรัพยากรวัฒนธรรมให้ใช้ประโยชน์ต่อเนื่องอย่างยั่งยืน

หลักการสำคัญในการทำงานโบราณคดีชุมชน มี 10 ประการ (สายันต์ ไพรัชญาจิตร, 2550, น. 210-215) ได้แก่

1. การดำเนินการที่ยึดหลักองค์รวม (holistic approach)

หมายถึง การศึกษาและการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในชุมชนท้องถิ่นที่อยู่บนฐานความคิดองค์รวม ให้ชุมชนเป็นหน่วยปฏิบัติการเชิงพื้นที่ และมุ่งทำการศึกษาร่องรอยในอดีตทุกมิติของชุมชนนั้น ๆ ทั้งเรื่องภูมิศาสตร์ ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ แหล่งน้ำ ภูมิอากาศ เศรษฐกิจ สังคม การทำมาหากิน วัฒนธรรม ประเพณี การเมืองการปกครอง ศาสนาความเชื่อ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การท่องเที่ยว ตลอดจนผลกระทบของแต่ละส่วนที่มีต่อกันและกัน บนหลักการพื้นฐานที่ว่าทุกภาคส่วนในชุมชนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างแยกออกจากกันไม่ได้

2. การยอมรับและอ้างความแตกต่างหลากหลายหรือพหุลักษณะ (multiplism approach)

เราต้องยอมรับว่าท้องถิ่นและชุมชนท้องถิ่นที่ตั้งของแหล่งทรัพยากรทางโบราณคดีมีคุณลักษณะในทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะแตกต่างกันออกไป ไม่เหมือนกันหรือเป็นแบบเดียวกันทั้งหมด นักบริหารจัดการที่เป็นผู้เชี่ยวชาญหรือเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ในองค์กร

เชี่ยวชาญตามกฎหมายจะต้องเคารพในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่มีอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ระบบความเชื่อของชุมชนเรื่องผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ตลอดจนกฎเกณฑ์ทางสังคมต่าง ๆ ของชุมชนท้องถิ่นจะต้องได้รับการปฏิบัติอย่างเคร่งครัดและจริงจัง

3. การอนิจจังหรือพลวัต (dynamic approach)

หมายถึง การไม่ยึดติดตายตัวให้ความสำคัญกับความไม่แน่นอนและการเปลี่ยนแปลงที่เป็นอนิจลักษณะ ยอมรับหลักการที่ว่าสังคมและวัฒนธรรมตลอดจนสรรพสิ่งรวมทั้งทรัพยากรทางโบราณคดีประเภทต่าง ๆ มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทั้งรูปกายภาพ ความหมายและหน้าที่ใช้สอยตลอดเวลา จะต้องไม่ใช่แผนงานหรือตัวแบบในการดำเนินงานแบบเดียวกับทุกท้องถิ่น และต้องไม่ยึดถือว่าความรู้ที่หน่วยงานเชี่ยวชาญตามกฎหมายมีอยู่นั้นถูกต้องทั้งหมดหรือเปลี่ยนแปลงไม่ได้ เพราะแม้ว่าหลักการและระเบียบวิธีการปฏิบัติงานทั้งที่ปฏิบัติอยู่ในภาครัฐและสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องจะเป็นระบบสากลที่ได้รับมาจากต่างประเทศ ซึ่งอาจจะมีมาตรฐานการทำงาน มีขั้นตอนชัดเจนเป็นที่ยอมรับกันมาก่อน แต่การทำงานในแหล่งโบราณคดีใหม่ ๆ ในชุมชนท้องถิ่นใหม่ ๆ และหลักฐานที่ค้นพบใหม่ ๆ ก็เป็นสิ่งที่ยืนยันว่าไม่เหมือนและไม่ใช่ว่าสิ่งที่เคยรู้เดิมทั้งหมด มีอะไรที่แปลกและแตกต่างจากเดิมมากบ้างน้อยบ้าง และส่วนใหญ่ไม่เหมือนเดิม นอกจากนี้หลักการไม่ยึดติดตายตัวยังสอดคล้องกับหลักการและวิธีการทำงานของแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนที่ว่าการพัฒนาไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว การทำงานควรจะเป็นไปในลักษณะคิดไปทำไป มีความยืดหยุ่น ผ่อนปรนตามสถานการณ์ ไม่ยึดติดกับแผนงานมากเกินไป มีการประเมินผลระหว่างการทำงานในเชิงกระบวนการตลอดเวลาและสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์เพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายของการจัดการที่มุ่งเน้นการพัฒนาความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์ที่ดีของคนและชุมชนท้องถิ่นเป็นสิ่งสำคัญ

4. สร้างและส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการ (participation enhancement)

เนื่องจากเรื่องทรัพยากรทางโบราณคดีเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชนและคนส่วนมาก ในการจัดการจึงต้องส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนและผู้คนในท้องถิ่น ให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุก ๆ กิจกรรมของการจัดการให้มากที่สุด ไม่ว่าจะเข้ามาเกี่ยวข้องกับฐานะอะไรก็ตาม เพราะการมีส่วนร่วมเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเข้มแข็งและความสมัครสมานสามัคคีของชุมชนได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การมีส่วนร่วมยังช่วยให้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีประสบความสำเร็จในทุก ๆ มิติของการพัฒนา เกิดผลดีทั้งด้านกายภาพ จิตวิญญาณ รวมทั้งขวัญกำลังใจ มีผลลัพธ์ที่ดีเป็นคุณประโยชน์สืบเนื่องแผ่กระจายไปในทุกกลุ่มคนในปัจจุบันและจะส่งผ่านผลดีต่อไปยังคนรุ่นหลานเหลนโหล่นในอนาคต

5. การสร้างความสุขและความประทับใจร่วมกันของชุมชน (common appreciative building)

การจัดการแนวโบราณคดีชุมชนต้องมุ่งสร้างความประทับใจในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรโบราณคดี เรื่องราวภูมิหลังของทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น ๆ ทั้งในระดับมหภาคและจุลภาคของชุมชนและสังคม นักวิชาการและนักจัดการเห็นว่าทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น ๆ มีคุณค่าและความสำคัญอย่างไร ก็จะต้องจัดกระบวนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนท้องถิ่นและประชาชนทั่วไปเห็นคุณค่าและความสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน และที่สำคัญจะต้องสร้างกระบวนการที่จะทำให้คนในท้องถิ่นที่มีทรัพยากรทางโบราณคดีเกิดความรู้ มีความเข้าใจ มีทัศนคติที่ดีต่อทรัพยากรทางโบราณคดี และผู้คนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น ๆ จนเกิดความตระหนัก เกิดความรัก ห่วงเหินในฐานะที่เป็นทรัพยากรร่วมกันของชุมชน

6. การจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันแบบเปิดกว้างจากการปฏิบัติงานจริง (participative learning through openness-practice/doing)

ผู้ดำเนินงานในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในขั้นตอนของการศึกษาวิจัย ได้แก่ นักโบราณคดีอาชีพ นักอนุรักษ์ นักจัดการ นักศึกษาโบราณคดี นักวิชาการและนักศึกษาในสาขาที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารและสมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น นักพัฒนา และคนในชุมชนท้องถิ่น เกษตรกร ช่างฝีมือ ฯลฯ ทำงานร่วมกันในลักษณะการเรียนรู้ร่วมกันช่วยกันสร้างและแลกเปลี่ยนความรู้ที่ทุกคนมีส่วนได้เสมอหน้ากัน เรียนรู้จากการลงมือทำจริง เปิดโอกาสให้คนในชุมชนท้องถิ่น และคนภายนอกที่สนใจเข้าร่วมเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ในกระบวนการทำงานทุกขั้นตอน

7. การดำเนินงานที่ไม่เป็นทางการแต่สร้างสารประโยชน์ด้านการเรียนรู้ (informal and educative approach)

แบบแผนและเทคนิควิธีการในการจัดการควรปรับและประยุกต์ให้เหมาะสมกับภูมิสภาพ และสภาพทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้น ๆ การทำงานต้องสอดคล้องกับแบบแผนการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น เป็นกันเอง ไม่เป็นทางการหรือเป็นพิธีการเฉพาะทางเกินไป จนทำให้คนในภาคส่วนอื่นเข้าไม่ถึงหรือเข้าใจยาก และกระบวนการทำงานแบบไม่เป็นทางการจะต้องสร้างสารประโยชน์ด้านการเรียนรู้และสร้างความรู้ที่ถูกต้องแท้จริงในระดับภูมิปัญญาให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมให้มากที่สุด

8. การศึกษาวิจัยและพัฒนา เพื่อฟื้นฟูพลังของชุมชน (research& community empowerment: R&CE)

ให้ความสำคัญต่อกระบวนการศึกษาวิจัยที่มีกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่เป็นการเสริมสร้างพลังความเข้มแข็งและแบบแผนความสัมพันธ์ที่เป็นไปในลักษณะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันให้กำลังใจกันและกันด้วยความรักความเมตตาการมุ่งมั่นมุ่งมั่นเจริญให้กับชุมชนที่สามารถขยายผลไปสู่ความสำเร็จในการใช้การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีไปพัฒนาหรือแก้ปัญหาอื่น ๆ ของชุมชนและท้องถิ่นทั้งด้านการจัดการศึกษา การพัฒนาวิทยาศาสตร์และศิลปะท้องถิ่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคม ศาสนา การท่องเที่ยว สังคมสงเคราะห์ สวัสดิการสังคม การแพทย์และสาธารณสุข กีฬาและนันทนาการ เป็นต้น

9. หลักความเรียบง่าย พึ่งตนเองได้ และสอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน (simple with self-reliance accompanying with local culture)

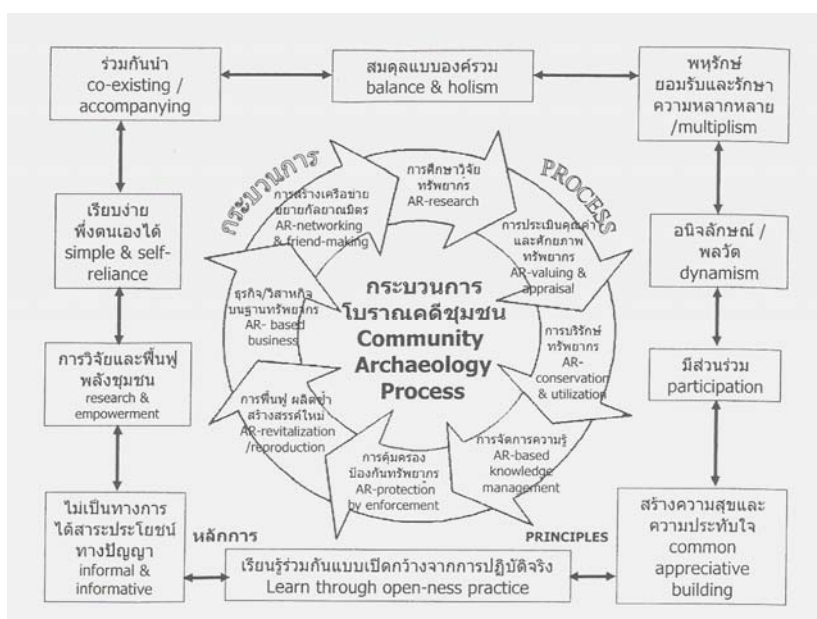
ความเรียบง่ายและการพึ่งตนเองได้เป็นหัวใจสำคัญของความสำเร็จในการทำงานทุกประเภททุกชนิด การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีจะต้องดำเนินไปอย่างไม่ซับซ้อนหรือใช้เทคนิควิชาการที่ยุ่งยากเกินไปจนชาวบ้านหรือผู้ที่มีส่วนร่วมเข้าไม่ถึง ทำไม่ได้ ควรเป็นกิจกรรมที่เรียบง่าย ประหยัด สร้างแรงจูงใจให้ผู้คนเห็นแนวทางของความสำเร็จได้ด้วยการพึ่งตนเอง พึ่งกันเองในชุมชน หรือในท้องถิ่น ในประเทศให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เพื่อให้เกิดความรู้สึกว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นทุกขั้นตอนเกิดจากศักยภาพและความสามารถของเราเอง ทำให้เกิดกำลังใจ ปลื้มใจ เห็นคุณค่าและเกิดความรักในถิ่นฐานบ้านเกิด ถิ่นที่อยู่อาศัย และพร้อมที่จะเสียสละให้ส่วนร่วม

10. เน้นหลักการร่วมกันนำและสร้างความสุขเสมอกัน (accompanying/ Co-existing)

การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ทั้งในเรื่อง ของการศึกษาค้นคว้าเพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ทางวิชาการและการบริการ (อนุรักษ์และพัฒนา) ทรัพยากรโบราณคดี ที่มีอยู่ในท้องถิ่นต่าง ๆ ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มทุกระดับในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการให้มากขึ้นในทุกขั้นตอน และชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ รวมทั้งองค์กรบริหารส่วนท้องถิ่นที่มีทรัพยากรทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์อยู่ในพื้นที่ปกครองจะต้องได้รับการหนุนช่วย และส่งเสริมให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการทรัพยากรดังกล่าว ตามความเชื่อพื้นฐานที่ว่า การจัดการทรัพยากรทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นมรดกวิธีหนึ่ง (Means) ในหลายมรดกวิธีที่ใช้ในกระบวนการพัฒนาคนและ พัฒนาชุมชน ซึ่งการจัดการในแบบแผนโบราณคดีชุมชนจะเป็นเครื่องมือสร้างความเสมอภาคให้กับคนทุกกลุ่มในชุมชนและท้องถิ่นได้อีกทางหนึ่ง

ภาพที่ 2.1

ความสัมพันธ์ของหลักการ (Principles) และกิจปฏิบัติ (actions)
ของกระบวนการโบราณคดีชุมชน

ที่มา: สายันต์ ไพเราะญจิตร, 2550, น. 212

คุณลักษณะสำคัญของงานโบราณคดีชุมชน คือ เป็นกระบวนการที่พัฒนาวิคิด และความสามารถในการจัดระบบความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการประกอบด้วยผู้คนในชุมชนท้องถิ่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และดำเนินการบริหารทรัพยากรทางโบราณคดีไปพร้อม ๆ กัน และผลสำเร็จหรือผลได้ของการจัดการควรจะก่อให้เกิดความเข้มแข็ง ความมั่นใจ และความเชื่อมั่นในความสามารถของตนเอง การพึ่งตนเองได้ต่อทุกคนทุก ๆ คนที่เข้าไปมีส่วนร่วมต่อชุมชน ต่อองค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งหมด และทำให้ทรัพยากรทางโบราณคดีดำรงอยู่ได้อย่างเป็นประโยชน์ยาวนานที่สุดเท่าที่ควรจะเป็น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแนวคิดและการดำเนินงานในกระบวนการพัฒนาดังกล่าวจะต้องใช้ความจริงใจ ใช้เทคนิควิธีการที่พอเหมาะ พอดี ใช้ระยะเวลาพอสมควรในการทำงานแบบค่อยเป็นค่อยไปเชิงกระบวนการ ซึ่งเมื่อชาวบ้านและประชาชนในท้องถิ่นมีความรู้ มีความเข้าใจ มีทักษะสามารถบริหารจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีได้เองภายใต้กรอบเกณฑ์ที่ยอมรับกันในสังคมโดยไม่ขัดฝืนต่อศีลธรรม จริยธรรม และกฎหมายแล้ว ก็จะเป็นการแบ่งเบาภารกิจที่หน่วยงานเชี่ยวชาญภาครัฐอย่างกรมศิลปากรและหน่วยงานอื่น ๆ รับผิดชอบอยู่ลงไปได้มาก

กระบวนการโบราณคดีชุมชน มีชุดของการกระทำหรือกิจปฏิบัติ (Actions) ที่เกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการบรรลุเป้าหมายทางการพัฒนา การสร้างพลังปัญญาให้แก่คนผู้ที่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการให้มีความสามารถในการเผชิญปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในระบบวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างรู้เท่าทันมีอำนาจต่อรอง พึ่งตนเองได้และจัดการตนเองได้ในทุกมิติและทุกระดับ รวมไปถึงการพัฒนาทางจิตปัญญาให้สามารถยกระดับคุณธรรมและจริยธรรมแห่งกัลยาณมิตร มีความมุ่งมั่นเจริญต่อกันที่ทำให้วัฒนธรรมชุมชนสงบร่มเย็น คนกับธรรมชาติกายภาพ และสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่ร่วมกันได้เป็นปกติสุขอย่างยาวนาน ประกอบด้วยกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ 8 ลักษณะด้วยกัน (สายนต์ ไพรัชญาจิตร, 2550, น. 216-220)

1. การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้ (resource research: RR) เพื่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในท้องถิ่น ทั้งในเชิงกายภาพ เชิงปริมาณ เชิงคุณภาพ ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้เป็นสิ่งจำเป็นลำดับแรกที่ต้องเอื้ออำนวยให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถดำเนินการร่วมกับนักวิชาการสถาบันการศึกษา องค์การชำนาญการด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์ หรือสาขาวิชาการที่เกี่ยวข้องอื่น ๆ และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในลักษณะการศึกษาค้นคว้าท้องถิ่นของตนเอง (localized research/realization) ซึ่งแบบแผนการศึกษาค้นคว้าที่เหมาะสมสำหรับการพัฒนาศักยภาพให้กับชุมชนท้องถิ่นและภาคประชาชน คือ การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participative Action Research & Community Development: PAR & CD) หรืออาจจะใช้แบบแผนการวิจัยที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้ดำเนินการศึกษาค้นคว้ากันเอง โดยมีนักวิชาการคอยเป็นที่ปรึกษาหรือเป็นวิทยากรกระบวนการให้คำแนะนำ ซึ่งกระบวนการศึกษาค้นคว้าในลักษณะนี้จะช่วยให้ผู้ที่มีส่วนร่วมเกิดความสามารถในการสำรวจตรวจค้น เก็บข้อมูล สร้างชุดความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และทรัพยากรทางโบราณคดีอื่น ๆ ได้ด้วยตัวเอง และได้ข้อมูลว่าในพื้นที่ชุมชนของตนมีทรัพยากรทางโบราณคดีอะไรบ้าง อยู่ที่ไหน สภาพเป็นอย่างไร เก่าแก่แค่ไหน มีมรรควิธีในการจัดการให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของเขาอย่างไร เป็นต้น

2. การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดี (resource valuing and appraisal: RVA) เป็นกิจกรรมที่จะช่วยให้สามารถทราบค่าทรัพยากรทางโบราณคดีชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่นั้นมีคุณค่าด้านใดบ้าง และมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการตัดสินใจลงทุนลงแรงดำเนินการใด ๆ ต่อไปหรือไม่ เพราะหากพิจารณาแล้วพบว่ามีคุณค่าน้อย หรือไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการอนุรักษ์หรือพัฒนา ก็อาจจะตัดสินใจไม่ดำเนินการใด ๆ ต่อไปก็ได้ หรือพิจารณาแล้วเห็นว่าทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น ๆ มีคุณค่าและมีคุณสมบัติเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการดำเนินการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ หรือแหล่งท่องเที่ยว ก็จะสามารถตัดสินใจและ

วางแผนว่าจะทำอย่างไรต่อไปจึงจะเกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อชุมชนท้องถิ่น สังคม และประเทศโดยรวม นอกจากนี้การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในชุมชนต่าง ๆ จะช่วยให้มีฐานข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรทางโบราณคดีที่สำคัญ ซึ่งเมื่อจะมีการวางแผนดำเนินการโครงการหรือกิจกรรมการพัฒนาทางกายภาพอื่น ๆ เช่น การก่อสร้างเขื่อน อ่างเก็บน้ำ ขุดสระ สร้างอาคารสถานที่ ถนนหนทาง การขยายพื้นที่เพาะปลูก การขออนุญาตใช้พื้นที่เพื่อทำเหมืองแร่ ฯลฯ ก็สามารถทราบได้ว่าจะวางแผนงานอย่างไรจึงจะไม่ทำให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรทางโบราณคดีนั้น ๆ การศึกษาวิจัยประเมินคุณค่าและศักยภาพทรัพยากรทางโบราณคดีอาจจะดำเนินการไปพร้อม ๆ กัน ด้วยเทคนิควิธีที่เรียกว่า การทำแผนที่โบราณคดีท้องถิ่น (Local-Based Archaeological Mapping) หรือแผนที่วัฒนธรรมท้องถิ่น (Local-Based Cultural Mapping) ที่จัดทำโดยประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมมากที่สุด

3. การบริรักษ์ (resource conservation within use: RCU) หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทางกายภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีเพื่อประโยชน์ในการศึกษา การทัศนศึกษา หรือการท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีต่าง ๆ ตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของทรัพยากรวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง เช่น การเสริมสร้างความแข็งแรงของสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุ การบูรณะ การจำลอง การทำเทียม การถอดพิมพ์ การสร้างขึ้นใหม่ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ รวมไปถึงการสร้างและการบังคับใช้กฎเกณฑ์ข้อปฏิบัติและข้อห้ามต่าง ๆ เพื่อสนองต่อความประสงค์ที่จะทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรมคงอยู่และชุมชนสามารถใช้ประโยชน์อย่างเหมาะสมให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

4. การจัดการความรู้เรื่องทรัพยากรทางโบราณคดี (resource-based knowledge management: RKM) โดยการสร้าง จัดระบบ จัดแสดงโบราณวัตถุ ข้อมูล ประสบการณ์ในรูปแบบของพิพิธภัณฑ์สถาน หรือพัฒนาหลุมขุดค้นในแหล่งโบราณคดีหรือจัดการให้โบราณสถานอาณาบริเวณของแหล่งโบราณคดีและโบราณสถานให้เป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (Archaeological site-museum) เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์โบราณคดีเพื่อเผยแพร่ความรู้ให้แก่คนในท้องถิ่น คนต่างถิ่น และสาธารณชน ได้ทราบและได้เรียนรู้ กิจกรรมการจัดการความรู้เป็นปฏิบัติการสำคัญในกระบวนการเรียนรู้และการจัดการศึกษา ซึ่งนอกจากการจัดแสดงแล้วก็สามารถจัดให้มีสิ่งพิมพ์ หนังสือ เอกสารหรือสื่อต่าง ๆ เผยแพร่ โดยการจำหน่ายหรือให้เปล่าซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มคนและองค์กรที่จัดการในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์หรือข้อมูลต่าง ๆ จะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจชุมชน

5. การฟื้นฟูผลิตซ้ำและสร้างใหม่ (resource rehabilitation or revitalization: RRehab or RRevit) เป็นการสร้างความหมาย คุณค่า และกำหนดบทบาทและหน้าที่ใหม่ให้กับ

ทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่แต่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็นในอดีตและมีการนำเอาทรัพยากรทางโบราณคดีนั้นมาปรับปรุงพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ (re-functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาด้านสังคมวัฒนธรรม ศาสนาประเพณี เศรษฐกิจและปัญหาความยากจนของชุมชนท้องถิ่น หรือสร้างประโยชน์ใหม่ทางด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับจัดการศึกษาในทุกรูปแบบ เช่น การฟื้นฟูประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่โบราณบางแห่งขึ้นมาเพื่อใช้เป็นวิธีการในการฟื้นฟูพลังและศรัทธาของชุมชนในการพัฒนาชุมชน (การบวชป่า การบวชดอย บวชแม่น้ำ) การพัฒนาพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี การนำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญจากกรุงไค้เจดีย์ หรือสถูปโบราณที่พังทลายไปประดิษฐานในพระสถูปเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดั้งเดิมที่พบในการศึกษา มีตัวอย่าง เช่น พระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม พิพิธภัณฑ์วัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ หรือในกรณีพระธาตุพนมองค์เดิมพังทลายลงทั้งหมด ก็มีการก่อสร้างขึ้นใหม่ตามแบบแผนทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบทางศิลปกรรมดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการนำเอารูปแบบโบราณสถาน สัญลักษณ์ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ไปดัดแปลงเป็นตราสัญลักษณ์เพื่อการประชาสัมพันธ์สถานที่ กิจกรรม เป็นตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัดเครื่องหมายการค้า ตราประจำองค์กร กลุ่ม ชุมชน หรือชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นต้น

6. การใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติในการควบคุมและป้องกัน (resource regulation control: RRegC) ในบางกรณีที่มีความจำเป็นจะต้องดำเนินการปกป้องคุ้มครองหรือกำหนดแนวปฏิบัติในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งระดับประเทศ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน หรือเขตการปกครองขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นระดับต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับจารีตและวัฒนธรรมท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจจะร่วมกับชุมชน และภาคประชาสังคมในท้องถิ่นกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมนำเสนอให้สภาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นออกเป็นข้อบัญญัติที่ไม่ขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญและกฎหมายอื่น ๆ เพื่อบังคับใช้เฉพาะในพื้นที่การปกครองส่วนท้องถิ่นนั้น ๆ แต่การบังคับใช้จะต้องดำเนินไปในรูปแบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีอย่างยั่งยืน เป็นคุณต่อทั้งชุมชนท้องถิ่นและต่อตัวทรัพยากรทางโบราณคดีมากที่สุด

7. การดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดี (resource-based community business: RCB) ซึ่งในปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความจำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการเนื่องจากเราอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่มีการคิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไร อยู่ตลอดเวลา แม้ว่าการอบคิดในเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ได้คิดเรื่องกำไร-ขาดทุนเป็น

หลักใหญ่ แต่ในการปฏิบัติการอาจมีค่าใช้จ่ายที่เป็นตัวเงินอยู่ด้วย ในระยะเริ่มต้นคงจะไม่มีใครเสียสละลงทุนลงแรงในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีโดยไม่มีทุนที่เป็นเงิน หรือวัตถุประสงค์ที่ได้เป็นเวลานาน ๆ ดังนั้น กิจกรรมเชิงธุรกิจจึงมีความสำคัญในการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดี ซึ่งจะสามารถสร้างรายได้โดยการจัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร ภาพโปสเตอร์ จัดทำของที่ระลึก ผลิตภัณฑ์สินค้าเอกลักษณ์ของแหล่งโบราณคดีและชุมชนออกจำหน่าย การจัดเก็บค่าธรรมเนียมจากผู้เข้าร่วม และการขอรับการสนับสนุนจากองค์กรการกุศล ภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศด้านวัฒนธรรมและโบราณคดี เป็นต้น

8. การสร้างเครือข่ายขยายความร่วมมือและสร้างกัลยาณมิตร (networking & friend-making: RNet) ด้วยเหตุที่ทรัพยากรทางโบราณคดีเป็นสมบัติของส่วนรวม และมีอยู่มากมายหลายแห่ง มีผู้คนเกี่ยวข้องเป็นเจ้าของร่วมกันหลายกลุ่มหลายฝ่าย ทั้งคนในชุมชนท้องถิ่น คนในภาครัฐ และภาคส่วนอื่น ๆ ดังนั้น การจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือจากสถาบัน กลุ่ม ชุมชน องค์กรอื่น ๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม โดยการสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีที่ก่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เป็นกระบวนการเสริมพลังซึ่งกันและกัน ซึ่งจะช่วยให้การจัดการเกิดประโยชน์อย่างกว้างขวางและยั่งยืน

พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น

ศรีศักร วัลลิโภดม (2551, น. 49-50) นำเสนอความหมายและคุณลักษณะของพิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นไว้ว่า

พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่น คือ สถานที่แสดงของที่ทำให้คนในท้องถิ่นรู้จักถิ่นตนเองว่าอยู่ที่ไหน มีสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างไร มีหลักฐานความเก่าแก่ในการตั้งถิ่นฐานและการปรับตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมาอย่างไร และในการปรับตัวดังกล่าวทำให้ต้องพัฒนาเทคโนโลยีอย่างใดขึ้นมาควบคุมเรื่อยลงมาถึงพัฒนาการทางสังคมการเมืองและเศรษฐกิจในท้องถิ่นที่จะทำให้แลเห็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในปัจจุบันและอนาคตได้ การจัดการพิพิธภัณฑสถานที่ทำให้คนได้เห็นจากสิ่งที่เป็นจริงใกล้เคียงตัวดังกล่าวนี้ คือ ระบบการศึกษาที่ทำให้คนได้เห็นและได้คิด ซึ่งจะพื้นฐานที่นำไปสู่การสร้างสรรค่านาประการ อาจกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษานอกระบบที่อาจสร้างดุลยภาพกับการศึกษาในระบบที่เน้นการเรียนรู้สิ่งไกลตัว การเชื่อและการท่องจำแบบคิดไม่เป็นอยู่ขณะนี้ พิพิธภัณฑสถานท้องถิ่นนั้นแลเห็นได้จากข้อมูลและหลักฐานที่นำมาแสดง ประกอบด้วย หลักฐานทางโบราณคดี (Archaeological pasts) ที่เป็น

ที่มาของประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม (cultural history) และหลักฐานทางชาติพันธุ์ (ethnological present) ซึ่งได้จากวัตถุสิ่งของและคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่น เป็นที่มาของประวัติศาสตร์ทางสังคม

พิพิธภัณฑ์ชุมชน (community museum) และพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่น (local museum) (สายนต์ ไพรัชญจิตร, 2550, น. 282-283) กล่าวหมายถึง แหล่ง สถานที่รวบรวมและ/หรือจัดแสดงหลักฐานทางโบราณคดี วัตถุโบราณ สิ่งของเครื่องใช้ วัตถุทางวัฒนธรรม รวมทั้งความรู้ภูมิปัญญา เรื่องราว ประวัติความเป็นมาของวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นที่มีอยู่หรือเคยมีอยู่ในชุมชนหรือท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งอาจเป็นสถานที่ บ้านเรือน สิ่งก่อสร้างสมัยโบราณที่โดยอายุ รูปแบบทางศิลปะ สถาปัตยกรรม หรือประวัติความเป็นมาเป็นประโยชน์ต่อการศึกษารายละเอียดของชุมชนนั้น ๆ ที่รวมเรียกว่าโบราณสถาน แหล่งโบราณคดี หรืออาคารสถานที่ที่ก่อสร้างขึ้นใหม่เพื่อใช้จัดแสดงข้อมูล หลักฐานทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมต่าง ๆ ของชุมชน หรืออาจจะเป็นสถานที่อื่นใดที่แสดงถึงนัยสำคัญทางวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นให้คนในชุมชนและคนนอกชุมชนรับรู้เข้าใจได้อย่างถ่องแท้ และในการพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนเพื่อให้เกิดผลได้ทางการพัฒนาชุมชนอย่างทั่วถึงและยั่งยืน จะต้องให้ความสำคัญกับแนวคิดและการปฏิบัติในเรื่องการกระจายอำนาจที่นำไปสู่การฟื้นฟูพลังและเพิ่มอำนาจ (decentralization towards empowering) มากกว่าแนวคิดเรื่องการรวมศูนย์อำนาจแต่สลายพลัง (centralization but de-powering) เพื่อประโยชน์ในการเข้าถึงทรัพยากรและโอกาสในการมีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการของคนหมู่มากในชุมชนท้องถิ่นนั้น และควรจะต้องกำหนดขอบเขตของความเป็นชุมชนท้องถิ่นให้หลากหลายไปตามสภาพความแตกต่างหลากหลายทางวัฒนธรรมย่อย ๆ ด้วย

การพัฒนาพิพิธภัณฑ์ชุมชนท้องถิ่นก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างคนในชุมชนกับนักวิชาการและนักพัฒนาจากภายนอก และระหว่างสมาชิกในชุมชนที่มีความรู้และประสบการณ์เรื่องทรัพยากรวัฒนธรรมแตกต่างกัน ก่อให้เกิดความเสียสละ ความเอื้ออาทรเกื้อกูล ทำนุบำรุงแก่กันและกันในกลุ่มสมาชิกของชุมชน ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน ทำให้ชาวบ้านมีความภาคภูมิใจในชุมชน รักถิ่นฐานบ้านเกิด เป็นพื้นที่แสดงความเป็นตัวตนของคนในชุมชนทั้งภายในและภายนอกชุมชนได้เห็นและยอมรับ ทำให้คนในชุมชนรู้สึกได้ว่ามีศักดิ์ศรี และประการที่สำคัญที่สุดก็คือ พิพิธภัณฑ์ชุมชน เป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการสร้างความรู้และฟื้นฟูภูมิปัญญาที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองทุก ๆ มิติ ได้อย่างแท้จริง (สายนต์ ไพรัชญจิตร, 2550, น. 290-291)

พิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวเป็นทรัพยากรโบราณคดีประเภทแหล่งโบราณคดีที่พัฒนาให้กลายรูปแบบเป็นพิพิธภัณฑ์แหล่งโบราณคดี (Archaeological site Museum) และเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน โดยมีการจัดการเพื่อให้เกิดการเสริมสร้างศักยภาพและฟื้นฟูพลังของชุมชนท้องถิ่นให้สามารถจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในชุมชนของตนเอง การจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณบ้านบัวได้ใช้แนวคิดอำนวยการโบราณคดีชุมชนเพื่อนำมาใช้ในการจัดการพิพิธภัณฑ์ที่เน้นหลักการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม การศึกษาแบบปฏิบัติการจริง เพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนกับคนภายนอก ทั้งยังเป็นการพัฒนากลุ่มคนในการจัดการพิพิธภัณฑ์โดยการสร้างความรู้และเพิ่มความสามารถในการบริหารจัดการทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเอง

ภาพที่ 2.2

กระบวนการจัดการพิพิธภัณฑ์

ที่มา: สายันต์ ไพรัชญจิตร

กระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑ์เตาโบราณ บ้านบัว จึงเป็นกระบวนการเสริมสร้างความสามารถและฟื้นฟูพลังชุมชนในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในท้องถิ่นของตนเพื่อแก้ปัญหาความไม่มั่นใจ ในการจัดการพิพิธภัณฑ์ รวมทั้งสร้างให้

เกิดความเข้มแข็งของกลุ่มในการดูแลพิพิธภัณฑสถานต่อไป และสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชนขึ้นโดยชุดกิจกรรมหรือการกระทำ (Actions) ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการพิพิธภัณฑสถาน ได้แก่ การศึกษาวิจัย หรือการสร้างความรู้ การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรพิพิธภัณฑสถาน การอนุรักษ์ การจัดการความรู้ การฟื้นฟูผลิตซ้ำและสร้างใหม่ การใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติในการควบคุมและป้องกัน การดำเนินกิจกรรมธุรกิจพิพิธภัณฑสถาน และการสร้างเครือข่ายขยายความร่วมมือและสร้างกัลยาณมิตร

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง กระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑสถานโบราณบ้านบัว ตำบลแม่กา อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมและการฟื้นฟูพลังชุมชน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

กระบวนการโบราณคดีชุมชน: การวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน (สายันต์ ไพรชาญจิตร, 2548) ได้ชี้ให้เห็นถึง ความสำเร็จของแบบแผนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับแนวคิดและแนวปฏิบัติทางการพัฒนาชุมชนเน้นเรื่องกระบวนการมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้ การพึ่งตนเอง การกระจายอำนาจ การยอมรับสิทธิในการจัดการทรัพยากร และกระบวนการจัดการที่ก่อให้เกิดการฟื้นฟูพลังหรือความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งทำให้ชุมชนที่มีทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทโบราณสถาน เมืองโบราณ แหล่งโบราณคดี และโบราณวัตถุ ไม่สามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาชุมชนโดยต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีคิดวิถีปฏิบัติในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อให้คนในชุมชนซึ่งเป็นเจ้าของวัฒนธรรมได้มีสิทธิและมีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่อยู่ในบ้าน ในชุมชนซึ่งจะช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นมาได้ด้วยตัวเองมากกว่าการรอพึ่งพิงจากภายนอกเช่นที่ผ่านมา

กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชนท้องถิ่นในการจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ: ศึกษาเฉพาะกรณี ชุมชนวัดหัวแดง ตำบลแม่สา อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน ของ วสันต์ เทพสุริยานนท์ (2543) เรื่อง ได้สนับสนุนแนวคิดกระบวนการโบราณคดีชุมชน ทำให้เห็นว่า กระบวนการเสริมสร้างพลังชุมชน โดยการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งชุดความรู้ที่เกิดขึ้นก็ทำให้ชุมชนรับรู้การมีอยู่ของทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายในชุมชน เกิดความตระหนักในคุณค่าและประโยชน์ที่ได้รับ เกิดความสุขและความประทับใจ

จากการเข้าร่วมกิจกรรม โดยเกิดผลที่เป็นรูปธรรมจากการทำกิจกรรมร่วมกันทำให้ชุมชนวัดวัดแดง สามารถจัดการโบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุได้นั้น

เช่นเดียวกับผลการศึกษาเรื่อง พิพิธภัณฑสถานแห่งโบราณคดีชุมชนบ้านบ่อสวก: รูปแบบการเรียนรู้ของชาวชนบท จังหวัดน่าน ของ จรีพร นาควรรณ (2545) ที่กล่าวถึงการสร้างให้คนในชุมชนตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม ต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และพิพิธภัณฑสถานเป็นรูปแบบของการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับคนในชุมชน และใช้สื่อที่มีในท้องถิ่น เช่น สื่อทางโบราณคดี ได้แก่ เตาเผา และเครื่องปั้นดินเผาทั้งนี้หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้พิพิธภัณฑสถานแห่งโบราณคดีในชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตของชุมชน

จากแนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ได้นำเสนอข้างต้น ทำให้เห็นถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยการให้ความสำคัญกับคนในชุมชน และสร้างให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน ในที่สุดแล้วจะทำให้ และเกิดความตระหนัก เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) ทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนยังคงอยู่ทั้งยังเป็นการลดภาระของผู้เชี่ยวชาญในการดูแลทั้งยังเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนด้วย อีกนัยหนึ่งก็คือ เป็นการคืนอำนาจให้กับชุมชนในการจัดการทรัพยากรในชุมชนของตนเอง ชุมชนบ้านบัวเป็นชุมชนหนึ่งที่มีทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทแหล่งโบราณคดีและพัฒนาให้เกิดพิพิธภัณฑสถานแห่งโบราณคดีขึ้นเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชน แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นชุมชนที่กำลังเผชิญวิกฤติในการจัดการพิพิธภัณฑสถานทำให้ส่งผลต่อความสัมพันธ์ในชุมชน ซึ่งยังไม่มีผลศึกษาในเรื่องดังกล่าวมาก่อน ดังนั้นการศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงเน้นพัฒนาการในการจัดการพิพิธภัณฑสถาน เพื่อให้เห็นการเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่อง ไม่หยุดนิ่ง และเห็นความเป็นมาของวิกฤติที่เกิดขึ้น การเผชิญกับปัญหา การปรับตัวรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของคนในชุมชน รวมทั้งการรื้อฟื้นความสามารถของชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาความสัมพันธ์ให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้น ดังนั้น ประเด็นในการศึกษากระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑสถานโบราณบ้านบัว ก็คือ พื้นฐานความคิด วิธีการ ในการจัดการพิพิธภัณฑสถานในเรื่อง การจัดการในเรื่องคน ของ และความรู้ รวมทั้งกระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑสถาน โดยเป็นกระบวนการมีส่วนร่วม กระบวนการเรียนรู้ผ่านการจัดการพิพิธภัณฑสถานของชุมชน และการสร้างกลุ่มพัฒนาพิพิธภัณฑสถาน รวมถึงปัจจัยที่มีผลต่อการฟื้นฟูความสามารถชุมชนในการจัดการพิพิธภัณฑสถาน

การที่จะฟื้นฟูให้คนเกิดความมั่นใจ และเกิดความเชื่อมั่นในการจัดการพิพธิภณต์เตาโบราณบ้านบัว ได้นั้นต้องเป็นกระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชน ที่ทำให้เห็นถึง ศักยภาพของ “คน” ในการจัดการ “โบราณวัตถุ” ผ่านการทำกิจกรรมจัดการพิพธิภณต์ ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน และเรียนรู้ร่วมกับภายนอก ซึ่งจะทำให้เกิดการคลี่คลายปัญหา และเปลี่ยนแปลงในความสัมพันธ์ระหว่างกันไปในทางที่ดีขึ้น เป็นไปในลักษณะเกื้อกูลกัน ร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อประโยชน์ของชุมชน และสามารถจัดการทรัพยากรของชุมชนได้ ชุมชนสามารถกำหนดความต้องการในการพัฒนาของตนเองได้ โดยอยู่บนพื้นฐานของทรัพยากรชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงได้กำหนดกรอบแนวคิดเพื่อทำความเข้าใจการกระบวนการฟื้นฟูให้เห็นถึงความสามารถของคนและชุมชนในการแก้ไขปัญหา และการจัดการพิพธิภณต์ เพื่อให้เกิดประโยชน์ (เป็นเครื่องมือ) ในการพัฒนาชุมชนต่อไปได้ และได้กำหนดประเด็นในการศึกษาไว้ใน 3 ประเด็น กล่าวคือ

ประเด็นแรก ผู้ศึกษาได้ให้ความสนใจกับพัฒนาการการจัดการพิพธิภณต์เตาโบราณบ้านบัว การเคลื่อนตัวของวิกฤติในแต่ละช่วงเวลา และกระบวนการจัดการพิพธิภณต์เพื่อการฟื้นฟูพลังชุมชน ซึ่งแบ่งพัฒนาการของชุมชนและการจัดการพิพธิภณต์ ได้เป็น 4 ช่วง โดยใช้เกณฑ์ของการเปลี่ยนแปลง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงของการจัดการพิพธิภณต์ซึ่งส่งผลต่อการเกิดวิกฤติชุมชน

ช่วงที่ 1 เริ่มคิดพัฒนาพิพธิภณต์: โบราณคดีชุมชน พ.ศ. 2547-2548

ช่วงที่ 2 การพัฒนาพิพธิภณต์เตาโบราณบ้านบัว พ.ศ. 2549-2550

ช่วงที่ 3 การเผชิญวิกฤติการจัดการพิพธิภณต์: พิพธิภณต์ตาย พ.ศ.2551-2552

ช่วงที่ 4 ฟื้นฟูชีวิตพิพธิภณต์: กระบวนการฟื้นฟูความสามารถของชุมชนในการจัดการพิพธิภณต์ ตุลาคม 2552-กุมภาพันธ์ 2553

ประเด็นที่สอง ผู้ศึกษาให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นที่ส่งผลต่อความเป็นชุมชน ผลของการจัดการพิพธิภณต์ การคลี่คลายของวิกฤติชุมชน การวิเคราะห์รูปแบบการจัดการพิพธิภณต์ วิธีการจัดการพิพธิภณต์ที่เสริมสร้างความสามารถของคน

ประเด็นที่สาม บริบทที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพิพธิภณต์ โดยมองในเรื่องของวิถีคิด การปฏิบัติ เพื่อให้เห็นแนวโน้มในอนาคตในการจัดการ และการเผชิญวิกฤติองค์กรที่รุกเข้ามา ปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องในการจัดการ รวมทั้งผลที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงการจัดการ

กรอบแนวคิดในการศึกษา

